

První vědecká biografie Bohuslava Raýmana Soňa Štrbáňová: Bohuslav Raýman. Vědec, vlastenec a Evropan

Každý středoškolák zná jméno předního básníka generace lumírovců, překladatele pokladů světové poezie a vynikajícího romanisty Jaroslava Vrchlického (1853 až 1912). Naproti tomu málokdo vyjma úzkého okruhu historiků se kdy setkal se jménem jeho vrstevníka, redakčního spolupracovníka v České revui a jednoho z mála opravdu osobních přátel Bohuslava Raýmana (1852–1910). Tvůrce moderní organické chemie a přední osobnost českého vědeckého života s dobovým mezinárodním věhlasem a společenským významem za básníkem nijak nezaostával, spíše ho v mnohém předčil. Ze své pozice naopak Vrchlického sám trvale podporoval a propagoval kromě jiného v zahraničí při organizaci opakované nominace na tehdy novou, ale okamžitě vrcholně prestižní Nobelovu cenu. Důvodem této nápadné disproporce je aspoň částečně rozdílný typ odkazu u jedinečných kulturních statistik, náležitých k obecnému vzdělání, a u výsledků exaktních přírodních věd, představujících články řetězu poznání. Měřítka významu experimentálního vědce tkví paradoxně právě v tom, že jeho přínos žáci a následovníci dovedou dále a tím překonají, což nikdy neplatí pro opravdové dílo básnické. Soud dějin nebývá v tomto ohledu právě spravedlivý. Zatímco přední osobnosti kultury či politiky se obvykle dočkají následného zkoumání svých životů a odkazu, často do velkých detailů, u přírodovědců to bývá obtížnější už proto, že samotný konkrétní kontext jejich práce kvůli závratnému rozvoji moderní vědy přestává být dobře srozumitelný již v následující generaci. Na vysvětlení to zde však přesto nestačí.

Jak to, že poměrně brzy po smrti se za Raýmanem zavřela voda a jeho jméno nápadně vymizelo z obecnějšího povědomí? Ta otázka je ve skutečnosti velmi zajímavá a v jádru otvírá mnoho témat vědeckých, intelektuálních, ale i kulturních a sociálních dějin přelomu 19. a 20. století. Provázela proto také Soňu Štrbáňovou při psaní první monografie o Raýmanovi jako pověstná červená nit: „Proč byl tak rychle vymazán z kolektivní paměti?“ Příznačné je právě to, že Raýmanova obsáhlá vědecká biografie vznikla z jejího pera až nyní, tedy více než 100 let po Raýmanově smrti. Kniha nese neokázalý, ale výstižný titul Bohuslav Raýman. Vědec, vlastenec a Evropan a podobně skromná je i vnější úprava v ediční řadě Nadání Josefa, Marie a Zdenky Hlávkových; mimochodem, klíčový mecenáš české vědy a umění Josef Hlávka (1831–1908) byl dalším z Raýmanových blízkých spolupracovníků. O to zásadnější je její obsah, který za portrétem robustní až vpravdě renesanční osobnosti představuje mnohovrstevnatý obraz dobové české vědy a společnosti.

Základní průkopnické hodnocení Raýmanova přínosu ve formování moderní české chemie vykonal již v 60. letech Mikuláš Teich v kolektivním díle Dějiny exaktních věd v českých zemích (Československá akademie věd, Praha 1961) a v několika dalších studiích, na které později mohla navazovat autorka představující mnohaleto stálíci oboru dějin přírodních věd u nás. Díky původní odborné formaci v mikrobiologii a biochemii se S. Štrbáňová stala nejvýznamnější soudobou historičkou těchto oborů v 19. a zejména 20. století a je na tomto poli známou autorkou nejen u nás, ale i v zahraničí. Téma B. Raýmana, jak líčí v úvodu, ji přitom provázelo a tanulo na mysli po celý život, nejprve jako jisté záhadné legendy objevující se v určitých zasvěcených kruzích, posléze jako vlastní badatelský plán, jehož naplnění stále posouvala a stávalo se jí osobnějším. Stručnější hodnocení Raýmana přitom současně shrnula v rámci svých kapitol o dějinách české chemie v jiné kolektivní práci (I. Kraus a kol., Věda v českých zemích. Dějiny fyziky, geografie, geologie, chemie a matematiky, ČVUT, Praha 2019). Raýmanovi za léta věnovala postupně mnoho dílčích studií, materiál pro komplexní uchopení však stírala řadu desetiletí a téma důkladně zráló. To částečně objasňuje tak pozdní vznik biografie. Vzniklo pak v jistém smyslu autorčino vrcholné dílo s promyšlenou kompozicí, suverénní erudicí, založenou na studiu původních tištěných i archivních pramenů, často dosud neznámých či nehodnocených, s hlubokým odborným porozuměním i velmi osobním vkladem. O strukturu a konkrétním obsahu jednotlivých kapitol pojednávají dvě obsáhlejší paralelní recenze od Jana Janko a Jiřího Jindry (Dějiny věd a techniky 2019, 3: 147–156). Na ně můžeme odkázat zájemce o další podrobnosti a zde se zaměříme ještě na několik úvah obecnějšího rázu.

Bádání v dějinách vědy se vždy soustřeďuje v principu na jeden ze tří vrcholů pomyslného trojúhelníku. Jedním jsou osoby, tedy sami vědci, jejich život a dílo, neboť jsou to živí lidé, kteří vědu tvoří a určují její vývoj. Druhým jsou vědecké instituce, jimiž nemíníme pouze univerzity, ústavy a spolky, ale všechny relativně stabilizované struktury, které podmiňují a umožňují vzájemnou veřejnou interakci vědců, tedy publikační platformy a další nástroje veřejného působení, techniky sdílení nebo různé ekonomické, sociální, kulturní, politické či pojmové koordinanty. Třetím vrcholem jsou konečně vlastní vědecké obory, vývoj a proměny dané vědy, jejich disciplín, pojmů a idejí, jejich teoretické výstavy, empirie, výsledků a aplikací. Přestože se historik zaměřuje podle tématu a jeho pramenů primárně na jedno z těchto ohnisek,

ostatní dvě zůstávají více či méně artikulovaně stále přítomna.

Nejtradičnější, a tedy i nejkonzervativnější je žánr vědecké nebo intelektuální biografie. O její kvalitě nad rámec biografických dat a čtenářsky vždy vděčných životních osudů rozhoduje, zda, v jaké míře a s jakým přínosem jsou zvládnuty dvě zbývající stránky. Právě v tomto ohledu je třeba práci S. Štrbáňové zvláště vydvihnout. Raýman se po studii na české technice v Praze, univerzitě v Bonnu, École de Médecine v Paříži a dalších zahraničních cestách vrátil jako hotová, světově orientovaná osobnost s četnými kontakty na špičky oboru. Úspěchem bylo korunováno jeho úsilí povznést na odpovídající úroveň výuku organické chemie nejprve na české technice, kde se věnoval i chemii teoretické, a posléze na pražské univerzitě. Jeho vědecké zájmy se soustředily na chemii cukrů, kvasnou chemii a četné studie chemicko-biologické, nikdy mu nešlo o ryze akademické zájmy, nýbrž vědu chápal v úzkém praktickém propojení s potravinářským průmyslem, zemědělstvím a zdravotnictvím. Zde je Raýman skutečnou zakladatelskou postavou pro dlouhou kontinuální tradici českého biochemického výzkumu sahající do druhé poloviny 20. století. Uvědomíme-li si, jaký význam pro emancipaci české společnosti v pozdním 19. století měl vedle kultury a politiky rozvoj průmyslu, zhodnocení Raýmanova vkladu má značný význam též pro hospodářské a sociální dějiny. Kromě vlastní specializace byl však Raýman prostřednictvím žáků ze své laboratoře iniciátorem moderní fyzikální chemie, odkud zase vede mimo jiné přímá cesta k Nobelově ceně, již získal Jaroslav Heyrovský. Štrbáňová dokáže Raýmanovu vědeckou práci objasnit a usouvztažnit velmi erudovaně a přitom tak, že výkladu v širších souvislostech dobře porozumí i neoborník.

Neméně podstatné jsou Raýmanovy početné vědecké veřejné aktivity: ve Spolku českých chemiků a Listech chemických, při znovuoobnověni a mnohaletém vedení tehdy nejvýznamnějšího přírodovědeckého časopisu Živa nebo prvního českého cizojazyčného periodika Bulletin International, zejména však v České akademii věd a umění, již pozvedl na kvalitativně vyšší úroveň, v Ottově slovníku naučném a mnoha dalších. Raýman byl přitom formativní osobností, která na institucích pouze neparticipovala, nýbrž je vždy přímo aktivisticky utvářela, byť za cenu četných sporů a konfliktů. V klíčové periodě modernizace a mezinárodního etablování české vědy byl Raýman skutečným „velmožem vědy“, který patrně přerůstal a zastíňoval všechny své ostatní partnery i konkurenty, snad kromě iniciačních a organizačních podniků Tomáše Garrigua Masaryka. Však také z řad exaktních vědců náležel k okruhu realistů kolem Athenea. Soňa Štrbáňová provedla objektivnou, citlivou analýzu Raýmanovy anonymizované spolupráce s Masarykem v rukopisném boji. V dramatickém sporu s Františkem Marešem o principie přírodovědného poznání, o němž je pojednáno na str. 58–62 této Živy (o obou aktech sporu na str. 62–64), se situace dobově jevila tak, že Raýmanův tradicionalistický empirismus nedostal

teoretické výši Marešově a reprezentoval již ustupující stanovisko tehdejší vědy. S více než stoletým odstupem ale můžeme situaci nahlížet i tak, že obě osobnosti personifikovaly základní metodologické dilema moderní přírodovědy vůbec. Nad tím, jak autorka recenzované publikace zevrubně a poutavě podala Raýmanovy instituční a veřejné aktivity, nezbyvá než znovu zasnout, že se jim odpovídající pozornosti v českých intelektuálních dějinách dosud nedostalo, a vrátit se tak nakonec k naší výchozí otázce.

V samém závěru práce S. Štrbáňová nabízí několik odpovědí v řečnické zkratce: Raýman publikoval v předních mezinárodních periodikách, ale nesoustředil se na jedno úzké téma a nestaral se dostatečně o svou publicitu; byl rebel nekonformních postojů a vytvářel si vždy stejné množství přátel jako nepřátel; zemřel relativně mladý a nezanechal po sobě vlastní paměti vědecké legendy nebo podobný pomník; po světové válce se nová moderní generace československých vědců spíše

distancovala od rakouských tradic, s nimiž byl Raýman bytostně spjat. Je to jistě souhra a průnik těchto i dalších osobnostních předpokladů a sociálních podmínek, které vedly k jeho překvapivému výtěsnění z obecnějšího povědomí. Přitom patří mezi více zakladatelských osobností, které zhruba od 80. let překonávaly pozdně obrozený provincionalismus a své obory stavěly programově striktně do mezinárodních souvislostí. Připomeňme z této jeho generace v chemii třeba Bohuslava Braunera (1855–1935), v jiných oborech zoologa Františka Vejdovského (1849–1939) nebo historika Jaroslava Golla (1846–1929). Přestože po válce již byli za zenitem svého zakladatelského vědeckého přínosu, současného s Raýmanem, bylo jim dáno již jen svou delší přítomností respekt k vlastnímu odkazu upevnit. Nehovoří se ani o „Raýmanově škole“ v té vlivové a metodologické koherenci, jak se tomu stalo u Vejdovského a Golla již za jejich životů, ačkoli má takový pojem ve zpětné projekci patrně dobré oprávnění.

Tím jen znovu vyzdvihujeme hodnotu nové Raýmanovy vědecké biografie, která má přes konzervativní vnější formu v mnoha směrech charakter objevitelské „archeologie“ moderní české přírodovědy. Obecněji prokazuje také badatelský potenciál, jaký mají ještě v 21. století návraty k stále četným bílým místům století předminulého. Práce S. Štrbáňové by v redukované a upravené formě zasluhovalo anglické znění, mnohé souvislosti Raýmanova života a díla významem přesahují k širšímu, minimálně střeoevropskému prostředí. Avšak i české vydání, a zde naznačujeme jednu formální kritickou připomínku, by rozhodně zasluhovalo kvalitnější typografii, obrazový doprovod, knižní úpravu i standardní dostupnost, než poskytuje současný tisk, připomínající spíše někdejší skripta.

Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, č. 1/2019, Praha, 298 str. Omezený počet výtisků je k dispozici v Hlávkově nadaci, na vyžádání (e-mail: josefhlavka@volny.cz).

Dominik Andreska, Jan Andreska

K výročí tří zemských zákonů o ochraně živočichů

Dne 30. dubna 1870 nastal na území současné České republiky v ochraně přírody a zvláště ptactva podstatný zlom. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku byly tehdy vyhlášeny zákony nařizující ochranu vyjmenovaných živočichů zeměvzdělání užitečných. V Království českém to byl zákon č. 39/1870 českého zemského zákoníku, v Markrabství moravském zákon č. 36/1870 moravského zemského zákoníku, a ve vévodství Horním a Dolním Slezsku zákon č. 34/1870 slezského zemského zákoníku. Tyto zákony změnily pohled práva na řadu živočišných druhů.

Nešlo ale o zákony izolované a zaměřené pouze pro historické země Koruny české, stejný zákon začal ke stejnému datu platit na celém území Předlitavska, tedy v rakouské části tehdejšího Rakouska-Uherska. Zákony nebyly textově zcela totožné, spojovala je však myšlenka ochrany vybraných (zejména) ptačích druhů a rozdíly v jejich textu lze označit jako zanedbatelné.

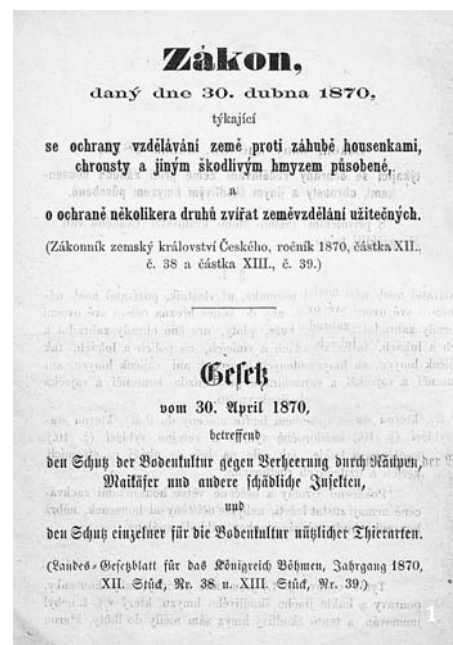
V Českém království ale rozhodně nešlo o první právní normu chránící živočichy. V první polovině 19. století vyšla dokonce minimálně čtyři místodržitelská nařízení ve svém důsledku ochraňující ptactvo, konkrétně vybrané ptactvo zpěvné. Predátoři, tedy draví ptáci, sovy a krkavcovití pěvci, ale zvykově spadali do jiné právní oblasti, a to pod právní normy, které upravovaly myslivost a její praktické provozování. Poznamenejme zde, že lov a případná ochrana ptačích predátorů nebyly v psané podobě do té doby řešeny vůbec a tradičně zůstaly ponechány pouze v rukou myslivcevého personálu.

Revoluční změna oproti předchozím a stručným místodržitelským nařízením nastala tím, že ochranné právní normy měly poprvé podobu zákona, a to zákona poměrně moderně zpracovaného a zejména doplněného jasnými a jednoznačnými přílohami se seznamy živočichů, které hubit lze, které lze hubit omezeně a kteří mají být hájeni.

Motivace zákonodárce není na první pohled jasná. Úvaha, jež se nám automaticky nabízí, totiž že se na vzniku zákonů podílel korunní princ Rudolf, od dětských let nadšený ornitolog, je pravděpodobně lichá. Zákon se zároveň neodvolává na konkrétní kalamitní situaci. Něco málo ale naznačí pohled do částky zemského zákoníku pro Království české, ve kterém zákon č. 39, o ochraně několika druhů zvířat zeměvzdělání užitečných, doprovází zákon č. 38, týkající se ochrany vzdělávání země proti záhubě housenkami, chrousty a jiným škodlivým hmyzem působením. Spekuluje proto, že důvodem pro přijetí obou předpisů byla nám zatím neznámá kalamita způsobená přemnožením hmyzem v druhé polovině 60. let 19. století.

Předně zákon zcela zapovídal vybírání a ničení vajec a hnízd všech volně žijících druhů ptáků, s výjimkou druhů uvedených v Příloze A; i to však směly činit pouze osoby „na ochranu myslivosti zřízené“, tedy profesionální myslivci. Naopak zcela zapovídal chytat a usmrcovat ptáky a zvířata uvedená v Příloze B, „ježto se živí hlavně myši a hmyzem“.

Pro zoologa je klíčový seznam živočichů, které zákon přímo jmenuje. Citujeme

z příloh zákona pro Království české; pro ostatní země platila znění nepatrně odchylná.

● Příloha A vyjmenovává druhy, jež může hubit uživatel honitby celoročně, a je relativně krátká. Z pohledu aktuálně platného zákona jde o hrůzostrašný seznam. Bylo dovoleno hubit všechny druhy orlů, sokola, raroha, ostříže a dřemlíka, oba druhy luňáků, dále jestřába a krahujce, pilicha a ze sov výra. Seznam doplňují někteří pěvci, konkrétně tuhýci menší a šedý, krkavec, obě vrány a straka.

● Příloha B uvádějící druhy zcela chráněné je naopak výrazně delší. Podstatné je, že zakazuje hubit ježky, krta, netopýry a kupodivu také jezevce (v § 2 ale zákonodárce konstatuje, že krty lze hubit v zahradách a na hrázích). Z ptáků je důležitá ochrana káně lesní a k. rousné (pro kterou používá starší termín louče). Toto zařazení obou druhů káni mezi celoročně chráněné živočichy následně vyvolalo dlouhou debatu mezi myslivci a ornitology, která se